

לשאלת המגעים החשאיים בין מנהיגים מצרים ושליחים ציונים בשנות הארבעים*

תומס ש' מאיר

חקר המגעים החשאיים בין מנהיגים ערבים וציונים אינו משופע במקורות ערביים. מעטים הם המקורות הערביים המזכירים קיומו של משא-ומתן חשאי בין שליחים ציונים ומנהיגים ערבים טרם הקמת מדינת ישראל. רוב האישים הערבים שקיימו שיחות חשאיות עם שליחי הסוכנות היהודית, הכחישו בפומבי את דבר קיומן של שיחות אלו והדגישו את נאמנותם המוחלטת למאבק הכל-ערבי בציונות ובמדינה יהודית עצמאית בארץ-ישראל. בזכרונותיו של המלך עבדאללה,¹ אין כל איזכור של השיחות והדיונים הרבים שהתקיימו בינו ובין פקידים בכירים של הסוכנות היהודית בשנות הארבעים.² להיפך, הרושם המתעורר מקריאת הזכרונות — רושם שהמלך רצה להותיר בקרב קהל הקוראים הערבי — הוא, שהמלך היה הלוחם הערבי הנמרץ ביותר למען ערביי ארץ-ישראל והמתנגד החרף ביותר לציונות.

המקורות המצריים הגלויים אינם שונים, מבחינה זאת, משאר המקורות הערביים. בזכרונותיהם של מחמד עלי עלובה³ ואסמאעיל צדקי⁴ אין זכר לשיחות ודיונים שהללו ניהלו עם פקידים ציונים.⁵ הרושם המתקבל מקריאת זכרונות אלו הוא, שמחבריהם השקיעו את כל אונם ומרצם בפתרון בעיותיה הלאומיות של מצרים, ובעיקר במאבק לפינוי הכוחות הבריטיים ממצרים. מספר המקרים בהם מנהיגים מצרים הזכירו בפומבי קיום פגישות ושיחות עם שליחים ציונים הוא מועט, וגם אז הדברים נאמרים בקצרה, לפעמים כמובלע ובהכללה רחבה, המקשה להבין באופן מלא את

* בעקבות המאמר של י' גלבר, 'מגעים דיפלומטיים טרם התנגשות צבאית — המשא-ומתן בין הסוכנות היהודית למצרים וירדן (1946-1948)', קתדרה, 35 (ניסן תשמ"ה), עמ' 132-161 [להלן: גלבר].

1 עבדאללה בן חסין, אל-תכמלה מן מד'כראת חדרת צאחב אל-ג'לאלה אל-האשמיייה אל-מלכ עבדאללה בן חסין, עמאן 1951.

2 פרטים על שיחות אלו ראה: י' נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, תל-אביב 1975; גלבר (הערת כוכב לעיל); Michael J. B. Rubin, *The Arab States and the Palestine Question*, Syracuse 1981 [להלן: רובין]; Cohen, *Palestine and the Great Powers, 1945-1948*, Princeton 1982 [להלן: כהן].

3 מזכירה הכללי של המפלגה הליברלית-תחוקתית במצרים בראשית שנות השלושים ושר בכמה ממשלות מצריות לפני הפיכת 'הקצינים' החופשיים. מקצת מזכרונותיו על עזרתו לערביי ארץ-ישראל הופיעו בספרו, פלסטין וג'אראתהא, אסבאג ונתאיג', קהיר 1954 (ב-1964 הודפס ספר זה שנית בשם אחר, פלסטין ואל-ד'מיר אל-אנסאני). יתר זכרונותיו הופיעו לא מכבר בקובץ, ד'כריאת אג'תמאעייה וסיאסייה, קהיר 1982.

4 אחד מראשי-הממשלה המצרים בשנות השלושים והארבעים. לזכרונותיו ראה: א' צדקי, מד'כראתי, קהיר 1950.

5 פרטים על שיחות שערכו אישים מצרים אלו ואחרים עם שליחים ציונים בשנות השלושים והארבעים ראה: רובין, שם; כהן, שם; Th. Mayer, *Egypt and the Palestine Question, 1936-1945*, Berlin 1983. פרטים רבים על המשא-ומתן המצרי-ציוני ב-1946 ראה: כהן, עמ' 197-195; גלבר, עמ' 125-132.

פרטי השיחות והדיונים שנערכו ומערכת היחסים שהתפתחה בין הצדדים.⁶ כך, למשל, מחמד חסין הייכל,⁷ שפיתח מערכת יחסים ידידותית ביותר עם פקידים ציוניים, כאליאס (אליהו) ששון ואוברי (אבא) אבן,⁸ מסתפק בזכרונותיו באיזכור כללי ביותר, צונן משהו, של שיחותיו עם ששון טרם החלטת החלוקה של ארץ-ישראל באו"ם, בנובמבר 1947. 'ששון', כותב הייכל בזכרונותיו, 'פגשני לא פעם [במשרד] נשיאות מועצת הסנאט (מג'לס אל-שיוח') ובביתי... וניסה לשכנעני כי טובת מצרים טמונה בהבנה עם היהודים'.⁹ הייכל אינו מפרט את תוכן השיחות, כשם שאינו מגלה אם העביר דיווח מלא עליהן לידיעת ראשי הממשל במצרים. מן הסתם לא העביר את כל תוכן שיחותיו ואת כל פרטי יחסיו האישיים עם יהודים-ציונים לידיעת ראשי הממשל.¹⁰ יחד עם זאת, לאור העדויות הרבות הקיימות בארכיונים ממשלתיים בירושלים, לונדון וושינגטון על שיחות ודיונים שערכו שליחים ציונים עם מנהיגים מצרים בשנות השלושים והארבעים, סביר להניח כי קיימת גם גרסה מצרית על השיחות הנ"ל, או לפחות של חלק מהן. סביר להניח, שהיא מצויה בארכיון משרד-החוץ המצרי בקהיר או בארכיון המסמכים ההיסטוריים הלאומיים המצריים (דאר אל-ות'איק אל-תאריח'ייה אל-קומייה אל-מצרייה), המחזיק גם את תיקי משרד ראש-הממשלה ואת מסמכי ארמון המלוכה, עאבדין (ות'איק דאר עאבדין). ארכיונים אלו אמנם פתוחים לקהל החוקרים, אך נושא היחסים עם ארץ-ישראל, כמו גם עם יתו המדינות הערביות, עדיין חסוי. לפיכך נהיר, כי עד לחשיפתם של הנושאים הללו בארכיונים המצריים בקהיר לא ניתן לצייר תמונה מלאה של המטרות והשיקולים המצריים, שהביאו לניהולן של שיחות עם שליחים ציונים, ושל הסיבות שגרמו להפסקתן. אולם העדויות הקיימות בארכיונים בירושלים, בלונדון ובושינגטון מאפשרות לנו לשחזר את תולדות השיחות הללו ולשרטט דיוקן כללי, אמנם לא-מפורט, של המטרות והשיקולים המצריים שהביאו לניהולן.

פרק מעניין בתולדות המגעים האלה — השיחות שקיים שליח הסוכנות היהודית, אליהו ששון,

6 מחמוד ריאד שהיה יושב-ראש המשלחת המצרית לוועדת שכיתת הנשק המעורבת הישראלית-מצרית לאחר הסכם שביתת הנשק עם מצרים ב-1949, מספר בזכרונותיו (*The Struggle for Peace in the Middle East*, London 1981, pp. 5-6) כי בשבועות הראשונים להשתתפותו בישיבות הוועדה בעוג'ה אל-חפיר חי עדיין בהרגשה, כי למרות הפרות ישראליות שוליות של הסכם שביתת הנשק, 'ישראל שאפה לכבד את סעיפי ההסכם ולשמור על השלום'. אך ריאד (התוקף אגב כך בחריפות את הסכם קמפ-דיוויד והסכם השלום בין מצרים וישראל), אינו מזכיר כלל בזכרונותיו את מערכת היחסים שטוו הוא ועמיתו הישראלי, ירוחם כהן, בתקופת שהותם המשותפת בעוג'ה, מערכת שתרמה מן הסתם להתפתחותה של הרגשה זו. פרטים על יחסים אלו ראה: 'י' כהן, 'התווית הגבול בין ישראל למצרים, התקדים של 1949', מערכות 294-295 (יולי 1984), עמ' 11-16.

7 ממנהיגי המפלגה הליברלית תחוקתית ויושב ראש הסנאט המצרי לאחר מלחמת העולם השנייה.
8 בפגישה שהיתה לו עם ראובן זסלני ב-28 בינואר 1947 המטיר הייכל 'דבריי-שבח מרובים' על אבן וששון. מדרווח זסלני: 'הייכל] סיפר לי על פגישותיו עם אבן ועל הבטחתו של אבן למצוא באנגליה מו"ל שיפרסם תרגום אנגלי של ספרו [של הייכל] על [חיין] מחמד... על ששון גמר את ההלל ואמר כי בשיחתו עם ששון נפקחו עיניו לראשונה לגבי הבעיה הארצישראלית'. דין-וחשבון של זסלני מיום 3 בפברואר 1947, ארכיון אליהו ששון (בידיים פרטיות) [להלן: אא"ש], תל-אביב. גרסה אנגלית שלו, לא-מלאה, אצ"מ, S25/7516.

9 מ"ח הייכל, מד'כראת פי אל-סיאסה אל-מצרייה, ג, קהיר 1978, עמ' 49.

10 דברו על שיחות עם ששון שקיים בגינה, בדבר אפשרות לחתום הסכם-שלום בין ישראל ומצרים (שם, עמ' 50-56), מספר הייכל כי כלל לא התכוון לדווח לראשי הממשל על תוכן השיחות, אך עשה זאת כאשר שליח ישראלי סיפר לו שדין-וחשבון עליהן כבר הועבר לאנשי הלשכה המלכותית.

ADDRESS OFFICIAL COMMUNICATIONS TO
THE SECRETARY OF STATE,
WASHINGTON 25, D. C.

P a l e s t i n e

DEPARTMENT OF STATE
WASHINGTON

Indexed

November 21, 1946

AIR MAIL

SECRET AND PERSONAL

Dear Kippy:

I am enclosing a copy of a letter dated November 4 which I have received from Dr. Nahum Goldman of the Jewish Agency, with its enclosure, consisting of a copy of a memorandum submitted by the Agency to Foreign Secretary Bevin in Paris under date of August 19, 1946. I should

(...)

For some time the Zionists have been telling us that they are sure of having the support of certain Arab circles for the proposal for the solution of the Palestine question through partition along the lines which the Agency has recently been advocating. On several occasions in recent talks with Dean Acheson and myself the Agency representatives have declared that they possessed evidence of this favorable attitude on the part of certain Arabs and have urged that we confirm this for ourselves. We were at first somewhat reluctant to do so, but in reply to our request for written evidence Dr. Goldman has now submitted the memorandum which I am enclosing.

(...)

Sincerely yours,

Loy Henderson
Director, Office of
Near Eastern and African Affairs

קטע מתוך מכתבו של לוי הנדרסון, ראש מחלקת המזרח-הקרום ואפריקה במזכירות המדינה, ושינגטון, אל שגריר ארצות-הברית בקהיר, פינקני טאק, מיום 21 בנובמבר 1946

עם מדינאים מצרים ב-1946 — נחשף לא-מכבר לקורא העברי על-ידי יואב גלבר.¹¹ בהסתמכו על מסמכים רבים השמורים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים והארכיון הממשלתי בלונדון (Public Record Office), משחזר גלבר את הנסיון הציוני להגיע להבנה ושיתוף-פעולה מדיני עם ממשלת אסמאעיל צדקי במצרים. גלבר מסכם את השתלשלות השיחות בין הצד המצרי והצד הציוני בקובעו, כי עמדת הבריטים, ובייחוד עמדתו 'המסויגת' של הבריגדיר אלטיד קלייטון (מפקדי משרד המזרח-התיכון הבריטי [Middle East Office] בקהיר), 'שנבעה בראש וראשונה מהתנגדותו לחלוקה', היא שהכשילה את הנסיון המצרי-ציוני להגיע להסכם שיתוף-פעולה. לפיכך, 'ההתנגדות הבריטית לחלוקה, ובייחוד לתשלום מחירה למצרים, אכן הוציאה את הרוח ממפרשי הדיונים בין הציונים והמצרים'.¹²

מסקנה זו מאשרת ומחזקת, בין השאר, את טענתם של מנהיגים ציונים אחדים, כי ממשלת בריטניה 'מנעה' אפשרות להבנה ערבית-ציונית. אולם טמונים בה מספר קשיים, שכן משיחזור המשא-ומתן על-ידי גלבר אנו למדים, כי פתיחתו התאפשרה אך ורק בתיווכו של קצין-משטרה בריטי בכיר,¹³ שתואר אפילו כ'מפקדה הבריטי של משטרת קהיר'.¹⁴ מתווך זה, המכונה בדיווחים הציוניים 'העוזר', עמד בקשר רצוף עם קלייטון והשגרירות הבריטית, ולפיכך יכלו הבריטים, אם רצו, למנוע את המשא-ומתן או להפסיקו ככל עת. אם ההתנגדות הבריטית לחלוקה היתה כה עקרונית, מדוע איפשרו קלייטון ומעסיקיו את ניהולו של המשא-ומתן בין שליח הסוכנות היהודית וראשי המימשל המצרי? ואולי לא היתה ההתנגדות הבריטית לחלוקה כה עקרונית, ולממשלת בריטניה לא היתה כל התנגדות להבנה ושיתוף-פעולה ציוני-ערבי? ואכן, תוכן המסמכים שנחשפו עד כה לציבור אינו חד-משמעי ומצביע על אפשרות אחרת להסבר כשלונם של המשא-ומתן המצרי-ציוני ב-1947.

עד כמה קשה ובעייתי שיחזור המשא-ומתן ניתן ללמוד מנסיונו של גלבר לספר את אשר אירע באוגוסט 1946, עת יצא ששון למצרים כדי לבדוק אפשרות להבנה ציונית-מצרית. גלבר קובע, כי הקשר הראשוני בין ששון וראשי השלטון במצרים לא היה ישיר אלא נוצר באמצעות 'העוזר' (המתווך). כאשר שלח ששון את דיווחו הראשון מקהיר, ב-9 באוגוסט 1946, על התשובות החיוביות של המנהיגות המצרית לפנייתו, הסתמך למעשה על התרשמות המתווך, שכן הוא עצמו עדיין לא התראה עם מנהיגי מצרים. באמצעות המתווך, טוען גלבר, הבהירו המצרים לששון, כי פתרון של חלוקה ופתרונות אחרים, כמדינה דו-לאומית או פדראלית, פתוחים מבחינתם לדיון. ובאמצעות המתווך גם ביקשו ממנו תזכיר שינסח העמדה הציונית ויענה על כמה משאלותיהם בדבר עתיד היחסים בין היהודים לערבים.¹⁵

ברם, העדות המרכזית שעליה מבסס גלבר את תוכן השיחות, עדותו של אליהו ששון עצמו,¹⁶

11 גלבר, עמ' 125-132.

12 שם, עמ' 130-131.

13 שם, עמ' 128 והערה 7.

14 שם, עמ' 132. למעשה, 'העוזר' היה כמאל ריאד. קצין בכיר במשטרת קהיר שעמד גם בקשר עם לשכת המלך. על 'העוזר' ופעולותיו לפני ואחרי מלחמת 1948, ראה בחיבורי 'חסי ישראל-מצרים 1948-1956', הנמצא בהכנה.

15 שם, עמ' 127-128.

16 א' ששון, בדרך אל השלום, תל-אביב 1978, עמ' 364-366 [להלן: ששון]. והשווה גלבר, עמ' 127, הערה 4.

כלל לא מאשרת את הטענה, כי ששון לא דיבר ישירות עם המנהיגים המצרים. בדין-וחשבון על השיחות אל ממלא-מקום מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות כלל לא מוזכר, כי 'העוזר' הוא שקיים את השיחות או שאפילו היה מעורב בהכנתן. להיפך, בדברים שהקדים ששון לדיווח זה (שאינו מובא במלואו) בזכרונותיו, הוא קובע בפסקנות:

בראשית אוגוסט 1946 ביקרתי בקהיר ושוחחתי עם כמה מנהיגים מצריים על האפשרות של שיתוף פעולה יהודי-מצרי לפתרון בעיית א"י על יסוד חלוקתה לשתי מדינות, ערבית ויהודית. מצאתי נכונות לכך. להלן תמצית הדברים ששלחתי במכתב דחוף אל ממלא מקום מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.¹⁷

כאשר הגיע הדיווח לידיעת מנהל המחלקה, משה שרתוק (שרת), הוא הבין, כפי שששון עצמו עתיד היה לטעון בזכרונותיו, כי שליח הסוכנות היהודית נועד בעצמו עם ראשי המימשל במצרים. כך גם נמסר לשליחי הסוכנות באירופה ובאמריקה, ד"ר נחום גולדמן וד"ר ברל לוקר, שהתבקשו להעביר את תמצית השיחות למזכירי המדינה לענייני חוץ של ממשלות בריטניה וארצות-הברית.¹⁸ קשה לקבוע בפסקנות, אם נטל ששון חלק בשיחות הגישוש עם המנהיגים המצרים בראשית אוגוסט 1946. זאת משום שגירסת המתווך, או 'העוזר', איננה בנמצא בכתב, ואנו יודעים על מציאותה רק מדיווחיו השוטפים של קלייטון עליה. אך על פעולותיו והשפעתו של המתווך ניתן ללמוד לא רק מדיווחי קלייטון, אלא גם מן הדין-וחשבון המקורי של ששון לסוכנות. בדיווח זה נכללה פסקה, שהושמטה משום-מה מספר הזכרונות של ששון, המאירה באור מעניין ביותר את עמדת הבריגדיר קלייטון, ש'העוזר' שימש כמודיעו. וכך דיווח ששון:

בריגדיר קלייטון רגזו על ממשלתו שפרסמה את 'התכנית הפדרלית' [תכנית מוריסון גריידין]. בזה עוררה את התנגדות היהודים והערבים והכשילה למפרע את התוכנית. הוא בעד חלוקה מוחלטת שתביא לידי הקמת שתי מדינות עצמאיות, הקשורות בחושים עם אנגליה. מוכן להתרם לדבר. מאמין שימצא בין גדולי המנהיגים הערבים אחדים שיתמכו בו וישתמשו בכל השפעתם להגשמת הדבר. מציע לא לדבר מראש לא על גבולות וסמכויות ולא על המשכת העליה וכו'. אלא להסכים באופן עקרוני לחלוקה ולהשאיר את הדיון על כל הדברים האחרים למ"מ. אולם מתי להתחיל לדבר על החלוקה עם הערבים ועל מ"מ ישיר ביניהם לבין היהודים — עכשיו או לאחר שתכפה אנגליה את הפיתרון הפדרלי ויתבררו מגרעותיו? עדיין אין לו, לעצמו, תשובה על זה.¹⁹ אפשר להוסיף, כי כדי לתת לעצמו ולמעסיקיו תשובה על אפשרות להסכם ציוני-ערבי, שלא יפגע באינטרסים הבריטיים באזור, איפשר קלייטון, ואולי אף עודד, את התפתחות המשא-ומתן הציוני מצרי. קלייטון לא היה אפוא אנטי-ציוני חריף, כפי שכמה ממבקריו הציונים האשימוהו, כשם

17 ששון, עמ' 364.

18 מכתב לוי הנדרסון (Henderson) ראש מחלקת המזרח הקרוב ואפריקה, מזכירות המדינה, ושינגטון, לפינקני טאק (Tuck) שגריר ארצות-הברית בקהיר מיום 21 בנובמבר 1946, המצרף איגרת גולדמן אליו מיום 4 בנובמבר, ועותק תזכיר ששלח האחרון לבוויץ ב-19 לאוגוסט 1946, National Archives, Record Group 84/Box 150, Palestine — 800 /

19 דיווח ששון מקהיר מיום 9 אוגוסט 1946, אא"ש. מיקום פסקה זו אצל ששון (עמ' 364) הוא בין הפסקה הראשונה והשנייה ב'מכתב מקהיר'. דיווח ברוח דומה ראה מיזכר קלייטון מיום 30 אוגוסט 1946, FO 9135/371/52557/E המצוטט אצל כהן, עמ' 196.

שלא היה פרו-ערבי קנאי. כפקידים בריטים אחרים, חיפש גם קלייטון פתרון לסיכסוך הציוני-ערבי, שלא יפגע באינטרסים הבריטיים במזרח-התיכון, ובעיקר בשליטה על תעלת-סואץ.²⁰ כפקיד בריטי בכיר העוסק בענייני הליגה הערבית, היה בסמכותו של קלייטון לאשר ואף לעודד יוזמות מקומיות לפתרון הסכסוך בארץ-ישראל. למעשה, מבחינתם של קלייטון ומעסיקיו, פתרון מקומי מוסכם של הסכסוך, שלא יפגע באינטרסים של בריטניה באזור, היה הסדר אידיאלי שאליו שאפו ולו ייחלו מזה שנים.

הנסיון הבריטי לעודד משא-ומתן ציוני-ערבי על הסכם משותף, שיושם על-ידי הממשלה הבריטית, נכשל כשלון חרוץ בוועידת השולחן העגול בארמון סט. ג'יימס בלונדון ב-1939. אפשר שבאוגוסט 1946, לאור התסיסה הערבית-ציונית בעקבות פרסום תכנית מוריסון-גריידי ועם המגעים לכינוס ועידה בריטית-ערבית-ציונית חדשה בלונדון, חש קלייטון שהגיעה השעה לעשות מאמץ נוסף להשגת הסכמה ציונית-ערבית. אין אנו יודעים אם הדברים שהביא ששון בשם קלייטון שיקפו את דעתו האישית המדויקת של קלייטון או את התרשמותו של ששון מדברי 'העוזר'. בין כך ובין כך, התדמית שקלייטון ביקש ליצור בעיני ששון, ואולי גם בעיני המצרים, ודאי שלא הפריעה למשא-ומתן. להיפך, היא אולי מסבירה מדוע הנציגים המצרים, שוודאי ידעו על העמדה שביטא 'העוזר', היו כה מסבירי-פנים לששון. אחרי הכול, האם לא היה קלייטון נציגה הרשמי של בריטניה ליד הליגה הערבית, והאם לא שיקפה עמדתו את עמדת הממשל הבריטי? אך בשעה שששון, ואולי גם קלייטון, טיפחו תקוות להשיג הסכמה מצרית-ציונית, שתשמש בסיס לעמדה מצרית פומבית רשמית בשאלת ארץ-ישראל, היו ראשי השלטון במצרים עסוקים בניהוגל המשא-ומתן המצרי-בריטי לפתרון בעייתיה הלאומיות של מצרים: פינוי הכוחות הבריטיים, שאלת ההגנה המשותפת ושאלת הריבונות על סודאן. כאשר בא ששון לקהיר, בראשית אוגוסט 1946, הגיע משא-ומתן זה לאחד משלבי המכריעים. מטרתה העיקרית של המשלחת המצרית, בראשות ראש-הממשלה אסמאעיל צדקי, היתה להשיג את פינוים של הכוחות הבריטים ממצרים.²¹ הפנייה הציונית לממשלה המצרית נבדקה אפוא מנקודת-מבט מצרית-לאומית. מלבד הצורך להיענות בחיוב ובנימוס לפנייה, שסברו כי זכתה בתמיכה ובתיווך בריטי (ואולי גם אמריקני, כפי שששון טרח לרמוז), ביקשו המצרים לגייס את ההשפעה הציונית באירופה ובאמריקה להסברת העמדה המצרית במשא-ומתן המצרי-הבריטי. צדקי, מדווח ששון, ביקש לדעת 'מהי מידת העזרה שביכולתנו לתת לו באנגליה ובאמריקה להצלחת המו"מ האנגלו-מצרי, ומהי מידת העזרה הכלכלית שביכולתנו לתת לעולם הערבי'.²²

מאחורי משפט זה מסתתר יותר משמץ של אמונה ביכולת השפעתם האגדית של הציונים בכירות אירופה ואמריקה ובעוצמתם הכלכלית. אמונה זו, שטופחה בשקדנות גם על-ידי השליחים הציונים בבירות-ערב, לא היתה הסיבה היחידה להיענותו החיובית של צדקי ליחזמה הציונית.

20 על השיקולים הבריטיים ראה בהרחבה כהן, שם; Wm. Rogers Louis, *The British Empire in the Middle East 1945-1951*, Oxford 1984

21 מסמכי אלטיד קליטון שמורים בספריית סט. אנטוניס קולג', אוקספורד. לסקירה הטובה ביותר של המשא-ומתן, על שלביו השונים, ראה: E. Lerman, *The Egyptian Question, 1941-1947*, Unpublished Ph. D. dissertation, University of London 1981, pp. 335-445

22 דיווח ששון מקהיר מיום 9 באוגוסט 1946, ששון, עמ' 365.

עלי מאהר פחה

מוחמד חסין היכל

אחמד לוטפי אל-סייד

צדקי מבין, דיווח ששון, כי האנגלים לא יצאו את מצרים כל עוד שאלת איי נשארת תלויה ועומדת ומשמשת מקור להפרת הסדר המאיים על כל המזרח הערבי.²³ לשון אחר: כדי שהצבא הבריטי יעזוב את מצרים, כפי שהמצרים רצו וקיוו, יש לפתור את הסכסוך הערבי-ציוני בארץ-ישראל. פתרון של חלוקה נראה לצדקי נוח גם משום שהוא ועוזריו ראו במדינה היהודית העתידה את הישות הפוליטית שתמלא את מקום מצרים בהענקת בסיסים צבאיים לממשלת בריטניה.²⁴ ברם, צדקי, עזאם ועוזריהם לא יכלו להתעלם מן ההתנגדות העזה לרעיון החלוקה ששררה בעולם הערבי, ובעיקר בקרב המנהיגים של ערביי ארץ-ישראל. עמדה זו בוטאה היטב בעיתונות הערבית של קהיר ובראיות הרבים שנתן מנהיג ערביי ארץ-ישראל, המופתי חאג' אמין אל-חסיני, לעיתונאים ואנשי-מימשל מאז זכה למיקלט מדיני בקהיר, ביוני 1946. העובדה שהמופתי קיבל מיקלט בקהיר — בהזמנת המלך פארוק, שלא טרח להתיעץ בנידון עם ממשלתו — ודאי השפיעה גם היא על עמדת ראש-הממשלה בשאלת ארץ-ישראל. צדקי ועוזריו קיבלו את ששון בלבביות, ביקשו את עזרתו להסכרת העמדה המצרית בלונדון ובוושינגטון, הביעו אהדה אישית לרעיון החלוקה, אך סייגו את תמיכתם המעשית בחלוקה בתנאים משמעותיים אחדים: כך, למשל, הודיע לששון שר-החוץ, לטפי אל-סייד, כי יהיה שמח מאד אילו יוכלנו להבטיח לפחות תמיכת נציג נוסף של אחת המדינות המשתתפות בוועידה [של שרי החוץ הערביים, שעמדה להתכנס ב-12 לאוגוסט באלכסנדריה] בפתרון החלוקה.²⁵ ואילו צדקי תבע תמיכה בריטית רשמית בפתרון החלוקה, שתתבטא בצורת הבהרה מפורשת לממשלה המצרית, בתוספת בקשה בריטית שמצרים תקדם פתרון זה בקרב מדינות הליגה הערבית. לדעת צדקי, הבריטים (וגם הציונים), ולא המצרים, היו חייבים להכשיר את הקרקע הערבית לקבלת תכנית החלוקה, ולצורך זה היתה דרושה דחייה בכינוס ועידת לונדון.²⁶ היה זה כמובן פתרון נוח מאוד מן הבחינה המצרית, שכן כל התנגדות ערבית צפויה לתכנית החלוקה, היתה מופנית כלפי הבריטים ולא כלפי המצרים. צדקי עצמו

25 ששון, עמ' 365.

26 גלבר, עמ' 128-130.

23 שם, שם.

24 ראה איגרת גולדמן, לעיל, הערה 18.

הבהיר לששון, כי תמיכתו בחלוקה מותנית בכך, שפתרון זה 'לא יתפרש כפגיעה בעולם הערכי, או כנסיון לזכות בויתורים לטובת מצרים על חשבון האינטרסים של ערביי א"י'.²⁷ עמדה זו, שהתקבלה בהבנה על-ידי ששון, התקבלה בחשדנות רבה על-ידי משרד החוץ הבריטי. הבריטים חשדו, ובצדק, כי המצרים מבקשים לנצל את קשייה של בריטניה בארץ-ישראל כדי להשיג ויתורים בריטיים בשאלת ההגנה המשותפת על מצרים. הפריעה להם, מן הסתם, גם הצהרתו של צדקי, כי התעניינותו בסכסוך הערבי-ציוני הינה עסקית בלבד ('הוא ביונס-מן'), נאמר בדיווח), וכי הוא 'איננו פרו-יהודי ולא פרו-ערבי', אלא 'מחפש את טובת מצרים'.²⁸ אם פתרון החלוקה מועיל למצרים ומהווה אינטרס מצרי, מה טעם מצא צדקי לסייג את תמיכתו בו במימוש תנאים מקדימים? יתירה מזו, נסיונו של צדקי לבקש מהבריטים הבהרה ופעולה דיפלומטית להשגת תמיכה ערבית ברעיון החלוקה עוד בטרם כונסה הוועידה הבריטית-ערבית-ציונית, שנועדה להכריע במשותף בנושא זה, קומם את שר-החוץ הבריטי. עמדתו של צדקי עמדה בסתירה לתחושתו האישית של ארנסט בוויין, כי הצדדים היריבים בסכסוך זכאים ל'משחק הוגן'; והוא כתב:

אם הערבים והיהודים מסכימים לעקרון החלוקה, הנושא יכול להידון בוועידת לונדון. אך חובה עלינו לפתוח את הוועידה על הבסיס הנכון. לא יכול להיות שום שיג-ושיח או עיכוב. ממשלת הוד מלכותו אינה יכולה להתחשב אך ורק בעמדות ובשאיפות של הממשלה המצרית. חובה עלינו להתנהג בהתאם למעמדנו כמעצמה המנדטורית... אננו עלולים להיקלע לביצה אמיתית, אם לאחר דחיית הוועידה, בהתאם להמלצת צדקי, ניווכח שמדינות ערביות אחרות מתנגדות באופן חריף לחלוקה. בוועידת לונדון יהיו כמובן הזדמנויות מספיקות לשיחות בלתי-רשמיות...²⁹

משרד החוץ הבריטי אכן סירב למלא את התפקיד שייעד לו צדקי: אם המצרים סבורים שטובת מצרים מחייבת את חלוקת ארץ-ישראל המנדטורית והבנה בין ערבים ויהודים, אדרבא, יוכיחו זאת בפומבי או בוועידה; אך בריטניה לא תסכים לעיסקה, שתחייב אותה לוותר למצרים במסגרת חוזה ההגנה וההידודות בין שתי המדינות, תמורת הבטחה מצרית מעורפלת לתמיכה עתידית בתכנית בריטית לחלוקת ארץ-ישראל, אם תכנית כזו תזכה גם בתמיכת כל מדינות-ערב או רובן. מעניין, שתשובה בריטית זו הגיעה גם לצדקי וגם לששון טרם פגישתם השלישית והאחרונה. אך מדיווחו של ששון על הפגישה כלל לא נראה שתשובה מאכזבת זו מבחינתם של המצרים והציונים 'הוציאה את הרוח ממפרשי הדיונים בין המצרים לציונים', כדברי גלבר. להיפך, מדברי ששון עולה, כי היתה זו דווקא המוצלחת שבפגישות, 'גלויה ולבבית להפליא', עד כי נדמה היה לששון כי הוא 'יושב עם אחד החברים שלי במחלקה ואנו מטכסים עצה'. צדקי היה עדיין זקוק

27 דין-חשבון של ששון על שיחה עם צדקי מיום 26 בספטמבר 1946, ששון, עמ' 373.

28 שם, עמ' 365.

29 מכתב בוויין מפרס לאטלי (Attlee, ראש-הממשלה) ולקריץ-ג'ונס (Creech-Jones, שר-המושבות) בלונדון, ומלונדון לאלכסנדריה, מיום 13 בספטמבר 1946, House of Lords Records Office, Stansgate, 1946 על התגובה הבריטית לתביעות המצריות ראה גם: אשגר של ספייט (Speaight), משרד החוץ, בלונדון) למזכירות בירושלים מיום 20 באוקטובר 1946, PRO, FO 371/53316/J 4448, National Archives, Record Group, 59/867 n. 01 — בדצמבר 1946, לוושינגטון מיום 20 בדצמבר 1946, National Archives, Record Group, 59/867 n. 01 —

לעזרה הציונית בלונדון ובוושינגטון בהסברת העמדה המצרית, ואולי מכאן נבעה לבכירותו כלפי ששון. הוא הודה לששון על תזכירי המחלקה המדינית ועל העזרה הרבה שהגישו שליחי המחלקה בלונדון ובוושינגטון. 'תודות לעזרה זו', אמר צדקי (או שכך הבין ששון את דבריו), 'חודש המשא ומתן האנגלו-מצרי'. אך המשא-ומתן עדיין לא הסתיים. צדקי פירט את חילוקי הדעות שנותרו עם הבריטים בשאלות הפיננסי הבריטי ממצרים, ההגנה המשותפת וסודאן וביקש המשך הסיוע הציוני. בתמורה הבטיח להוסיף ולהחזיק בדעתו בדבר פתרון שאלת ארץ-ישראל על יסוד החלוקה, 'בתנאי שהדבר לא יתפרש כפגיעה בעולם הערבי, או כנסיון לזכות בויתורים לטובת מצרים על חשבון האינטרסים של ערביי א"י'.³⁰

ככל הידוע לנו, האהדה שביטאו המצרים לרעיון החלוקה בפגישות פרטיות, מעולם לא הועלתה על שולחן הדיונים הבין-ערבי הפומבי. בוועידת שרי החוץ הערבים שהתכנסה בקהיר טרם כינוסה של ועידת לונדון, אימצו הנציגים המצרים את העמדה הערבית המסורתית, שדרשה להמיר את המנדט במדינה ערבית עצמאית. קו זה נמשך גם בלונדון, בעת התכנסות הוועידה, בספטמבר 1946.³¹ סיכומו המוצלח של המשא-ומתן בשאלה המצרית בין צדקי ובווין בלונדון באוקטובר 1946 הביא גם לסיום העניין המצרי בפנייה הציונית. צדקי שוב לא היה זקוק לעזרה הציונית, וממילא איבד את העניין ה'עסקי' בשאלת ארץ-ישראל. המשא-ומתן המצרי-ציוני לא הופסק אפוא בגלל התנגדות בריטית לעריכתו; הבריטים לא התנגדו עקרונית לניהולו, והוא נמשך על-אף התגובה הבריטית המסויגת לתביעות המצריות השונות שהוגשו בפתיחתו. גישתו של צדקי לסכסוך בארץ-ישראל היא שאיפשרה את המשך השיחות גם לאחר קבלת התשובה הבריטית; אך גישה זו גם גרמה להפסקתן. משעה שנפתרו חילוקי הדעות בין הבריטים והמצרים, והמשא-ומתן בין הצדדים הגיע לכלל כתיבת נוסח חוזה מוסכם בין בווין וצדקי, שוב לא מצא ראש-הממשלה המצרי טעם בהמשך הדיונים עם הציונים. אמנם ייתכן, שצדקי התכוון לחדש בעתיד את השיחות עם הציונים, אך גם אם שאף לעשות כן, לא היה סיפק בידו. מאז שב לונדון עם טיוטת החוזה הבריטי-מצרי, בסוף אוקטובר 1946, הותקף צדקי ללא הרף על-ידי האופוזיציה, בעיקר ה'יופד' וה'האחים המוסלמים', על כניעתו לבריטים. בסוף נובמבר הצליח צדקי במאמץ רב לזכות באמון בית-הנבחרים, אך ב-7 בדצמבר התפטר, כאשר הממשלה הבריטית הכחישה את פרשנותו לחוזה שהושג.³²

ששון, כך נדמה, היה מודע היטב לקשיים הרבים הניצבים בפני מנהלי השיחות המצרים. הצהרתו, כי 'אנשי שיחי יושבים על כסאות מעורערים, בכל יום ובכל שעה נשקפת להם סכנת נפילה... בנפילתם ייפול כל הבניין שלנו...',³³ מלמדת כי היה ער לאופייה המיוחד של הפוליטיקה המצרית באותן שנים. אולם ששון ויתר השליחים הציונים לא נרתעו מן הקשיים שמצב זה הציב בפניהם. חילופי המימשל במצרים בדצמבר 1946 הניעו את ששון ושליחים אחרים לחפש שם אפיקי-תמיכה חדשים ברעיון החלוקה. מאחר והמנהיגות הציונית לא היתה בטוחה

30 לעיל, הערה 27.
 31 על העמדה הערבית בוועידות אלו ראה: מ"ע דרוזה, אל-קדיה אל-פלסטינייה פי מח'תלף מראחלהא, ב, כיריות [ללא שנת הוצאה], עמ' 63-73; להן, עמ' 184-202.
 32 ראה בפירוט אצל לרמן (לעיל, הערה 21), עמ' 434-444.
 33 מצוטט על-ידי גלבר, עמ' 130.

בסיכויי יורשו של צדקי, אחמד נקראשי, להחזיק במישרה, חיפשו השליחים הציונים מגעים עם אישים רבי-השפעה אחרים. בדצמבר 1946 ניסה ששון להיפגש עם ראש הלשכה (דיואן) המלכותית.³⁴ הוא נכשל, אך במקומו פגש במחמד חסין הייכל, יושב-ראש הסנאט המצרי, אשר באותה תקופה נחשב כמועמד ודאי לרשת את נקראשי.

שיחתו של ששון עם הייכל התאפיינה באותם סממנים שהיו לשיחותיו עם עלי מאהר, צדקי ולטפי אל-סייד. הייכל קיבלו בלבביות רבה, הביע את רצונו בשיתוף-פעולה פורה, וכעמיתו המצרים, גם הוא חקר מדוע אין הסוכנות היהודית מבקשת להצטרף לליגה הערבית.³⁵ התרשמותו החיובית של ששון מן השיחה הניעה שלית ציוני בכיר אחר, ראובן זסלני (שילוח), לבוא לקהיר לשיחה עם הייכל. בינואר 1947 נפגש זסלני עם הייכל ומצאו לבבי וידידותי. הייכל שב וחזר על הדברים שאמר לששון,³⁶ אך כעמיתו המצרים האחרים, גם הוא מעולם לא נתן פומבי לרעיונותיו אלו. למרות הבטחותיו של הייכל, כי גם נקראשי ועזאם מחזיקים בדעותיו, לא נכנסו המצרים למשא-ומתן מעשי עם הציונים. השיחות הרבות שקיימו שליחים ציונים עם נציגים מצרים רשמיים בירושלים, קהיר, ניו-יורק וושינגטון עד לפלישת הצבא המצרי לארץ-ישראל, מעידות על מאמץ ציוני מתמיד, אם כי עקר, להגיע עם הממשלה המצרית לכלל הבנה הדדית, הסכם אי-התקפה ושיתוף-פעולה דיפלומטי.³⁷

את שלון השיחות והמגעים הללו, שהמשא ומתן ב-1946 היה בהם אך פרק אחד, אין להטיל על הבריטים. חישובים פוליטיים מצריים פנימיים, ובעיקר הצורך להתחשב בדעות ובשאיפות של המלך פארוק, שיקולים אזוריים, ובעיקר השאיפה לשמור על ההגמוניה המצרית בליגה הערבית, וטעויות בהערכת עוצמת ההתנגדות הציונית ויכולת העמידה של היישוב היהודי בארץ-ישראל — כל אלו גרמו לזניחת העניין של ראשי הממשל במצרים בהמשך השיחות עם שליחים ציונים וסיכומן בהסכם מחייב.

34 דיווחי ששון מקהיר מיום 4-7 בדצמבר 1946, ששון, עמ' 385-384, 387-388.

35 דיווח ששון מיום 11 בדצמבר 1946, אצ"מ, S25/7516.

36 ראה לעיל, הערה 8. מעניין כי גם זסלני השתמש בשירותי 'העוזר' כדי לתאם את הפגישה עם הייכל. עזרה לו בכך גם יולנדה הרמר (הר-מור). על פעילותה של זו בקהיר ראה גם: לוי אברהמי [אביגדור], 'אני פותח את התיקים שלי', ידיעות אחרונות, 28 באפריל 1959, עמ' 5, 10.

37 פרטים על חלק משיחות אלו ראה: TH. Mayer, 'Egypt's 1948 Invasion of Palestine', *MES*, [forthcoming]